

DOI 10.31558/2307-2318.2022.3.1

UDC 331.5.024.5:331.548

JEL: D03, E24, I21, J24, O15

Антонюк В.П.

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник
Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2100-7343>

Миценко І.М.

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри
Центральноукраїнський національний технічний університет,
м. Кропивницький, Україна
ORCID: 0000-0002-2749-5117

**ВІЙНА В УКРАЇНІ ЯК ГЛОБАЛЬНИЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНФЛІКТ:
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ДЛЯ ЕКОНОМІКУИ ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Досліджено сутність розв'язаної Росією війни в Україні та визначено її глобальний цивілізаційний характер, обумовлений розбіжністю стратегічних векторів розвитку обох країн. Систематизовано втрати людського потенціалу України в ході війни внаслідок: убивств та поранень військових і цивільного населення під час боїв, полону, окупації та обстрілів; підвищення смертності від поранень, загострення хронічних захворювань, стресів та неможливості своєчасної медичної допомоги; вимушеної міграція біженців від війни за кордон і можливої їх інтеграції в країни переміщення; примусової депортації українців до Росії. Внаслідок цих втрат населення України може скоротитися на 20-30%. Визначено, що під впливом війни також відбуваються процеси, які створюють нові якості людського потенціалу: остаточна історична самоідентифікація українського суспільства як окремого від Росії народу; подолання комплексу меншовартості українців; суттєве зростання соціальної згуртованості нації; підвищення рівня знань, кваліфікації та креативності населення; реальне наближення України до Європейського Союзу у правовій та побутовій площині. Використання цих нових якостей сприятимуть подоланню негативних наслідків війни і відновленню країни.

Ключові слова: війна, глобальна нестабільність, цивілізаційний конфлікт, втрати людського потенціалу, нові якості людського розвитку.

**THE WAR IN UKRAINE AS A GLOBAL CIVILIZATION CONFLICT: CAUSES
AND CONSEQUENCES FOR THE ECONOMY AND HUMAN DEVELOPMENT**

Abstract. The essence of the war triggered by Russia in Ukraine was investigated and its global civilizational character had been determined due to the divergence of the strategic development vectors of both countries. The loss of Ukraine's human potential during the war as a result of: murders and injuries of the military and civilian population during battles, capture, occupation and shelling are systematized; increase in mortality from injuries, exacerbation of chronic diseases, stress and impossibility of timely medical assistance; forced migration of refugees from the war abroad and their possible integration in the countries of displacement; forced deportation of Ukrainians to Russia. As a result of these losses, the

population of Ukraine may decrease by 20-30%. It was determined that under the influence of the war, the processes are also taking place that create new qualities of human potential: the final historical self-identification of Ukrainian society as the people separate from Russia; overcoming the inferiority complex of Ukrainians; significant growth of social cohesion of the nation; increasing the level of knowledge, qualification and creativity of the population; real rapprochement of Ukraine with the European Union in the legal and social spheres. The use of these new qualities will help overcoming negative consequences of the war and restore the country.

Key words: war, global instability, civilizational conflict, loss of human potential, new qualities of human development.

Вступ. XXI століття характеризується посиленням глобальної нестабільності та загостренням різноманітних ризиків. Війна в Україні є результатом загострення глобальних ідеологічних та політичних протистоянь на тлі накопичення зброї масового ураження, на ризик виникнення яких раніше зверталась увага, однак їх вірогідність вважалась малоімовірною.

Так, Всесвітній економічний форум (ВЕФ) щорічно публікує звіти про глобальні ризики та визначає довгострокові тренди з 10-річним горизонтом. Його аналітики досліджують ризики за п'ятьма категоріями: економічні, екологічні, геополітичні, соціальні та технологічні. За їхньою оцінкою 2017 року, найбільш загрозливими для суспільства за ступенем вірогідності були екологічні ризики, а за рівнем впливу - геополітичні (великомасштабні терористичні атаки та застосування зброї масового ураження). Серед основних геополітичних ризиків названо такі: неефективність глобального або регіонального управління; падіння держави або криза; неефективність національного регулювання; зброя масового знищення; конфлікт інтересів; терористичні атаки (*The Global Risks Report, 2017*). У подальших Звітах звертається увага на посилення між державами економічної конфронтації та внутрішньополітичної поляризації, а серед загроз, по вагомості впливу, на другому місці було визначено зброю масового ураження У Звіті 2022 року (*The Global Risks Report, 2022*) акценти щодо ризиків змінилися у зв'язку з пандемією COVID-19 - визначено найбільш небезпечними для світу ризики руйнування соціальної згуртованості, криза засобів для існування та погіршення психічного здоров'я. При цьому геополітичні протистояння також входять в топ-10 ризиків по їх вагомості на найближчі 10 років.

Системне дослідження ВЕФ глобальних ризиків є дуже важливим, в ньому постійно підтверджувалася загроза геополітичних конфліктів з використанням зброї масового ураження та їх значний руйнуючий потенціал, однак вірогідність виникнення великих збройних конфліктів між державами недооцінювалася. Тому розв'язана Росією повномасштабна війна проти України в 2022 році була певною несподіванкою як для нашої країни, так і для всього світу. Прологом цієї війни було вторгнення Росії в Україну в 2014 році, анексія Криму та окупація частини Донбасу, розпочата внаслідок цього гібридна війна, що нанесло значну шкоду Україні. Однак, світ не відреагував достатніми засобами протидії цьому конфлікту, який здавався локальним, як і на інші збройні конфлікти, розв'язані Росією в кінці XX та у XXI столітті, що заохочувало її до подальшої агресії.

Гібридна війна 2014-2021 років та повномасштабна війна 2022 року принесла величезні втрати матеріальних і людських активів України. Вже знищено і продовжують нищитися багато міст і сіл України, об'єктів промисловості, аграрного

сектору економіки, логістичної та соціальної інфраструктури, що наносить величезну шкоду економіці України і людському розвитку. Тягар війни лежить не лише на Україні, його несуть більшість країн світу, оскільки наслідки війни переросли національні межі і стали глобальними.

Воєнні події, що відбуваються в Україні, широко обговорюються політиками, експертами та аналізуються дослідниками. Розглядаються різноманітні сценарії подальшого розвитку збройного конфлікту, його наслідки й можливості повоєнного відновлення економіки України. Україна зацікавлена в найскорішому припиненні війни на прийнятних для неї умовах, серед яких найголовнішими є – недопущення в подальшому збройної агресії зі сторони Росії, збереження своєї територіальної цілісності та європейського вектору розвитку. Тільки це дасть змогу забезпечити ефективне повоєнне відновлення і модернізацію країни та її подальший розвиток на засадах цивілізаційного і технологічного прогресу. Для забезпечення цього важливим є розуміння сутності розв'язаної Росією війни, її економічних і соціальних наслідків для України, особливо для людського розвитку, та умов повоєнного відновлення.

Метою статті є аналіз, в рамках українського наукового дискурсу, сутності розв'язаної Росією війни в Україні, її наслідків для людського розвитку України в контексті завдань і можливостей повоєнного відновлення.

Огляд літератури. Збройне протистояння раніше дружніх держав потребувало аналізу причин його виникнення, що привернуло увагу багатьох вітчизняних науковців. Одним із найбільш ґрунтовних досліджень стала підготовлена фахівцями Національного інституту стратегічних досліджень монографія про сутність світових гібридних воєн, як новітнього виду глобального протистояння (Горбулін, 2017). В ній детально проаналізовано не лише сутність та особливості гібридних воєн, але й розглянуто передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі, які випливають із мети відродження великодержавної імперської політики Росії. Зроблено висновок, що анексія Криму та збройна агресія на Сході України стали логічним продовженням тривалої стратегії РФ з обмеження українського суверенітету. Відзначалося, що російська агресія проти України відбувається в контексті системної кризи світової безпеки, оскільки реакція світу на російське вторгнення в Україну була стриманою, а допомога дуже обмеженою. Проаналізовано наслідки цієї війни для воюючих сторін та для всього світу.

В монографічному дослідженні онтології війни і миру фахівцями цієї ж дослідницької установи (Парахонський & Яворська, 2019), аналізується семантика концептів війни і миру, проблеми соціально-політичної онтології, дається характеристика глобального й регіонального стратегічного середовища на сучасному етапі. В ній досліджується українсько-російське стратегічне протистояння та лінії розлому, які формувалися упродовж більше 300 років перебування України в зоні впливу Російської імперії та у складі СРСР. Відзначається, що наміри Москви повернути Україну та інші пострадянські країни проєвропейської орієнтації до зони свого політичного та економічного домінування створюють значні безпекові ризики в регіоні.

Багато інших українських науковців долучилися до дослідження сутності та специфіки гібридної війни, аналізу її інструментів і технологій, що використовувалися в Україні. Вебліографічний список Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва (*Гібридна війна проти України*, 2020) містить анотації 20 найбільш цікавих наукових публікацій сучасних українських дослідників різних аспектів і технологій гібридної війни на теренах України. Так, Український центр

економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова (Центр Разумкова, 2016) на конференції 2016 р. зробив висновок - російсько-українська «гібридна» війна не є локальним, периферійним конфліктом, вона несе загрозу єдності ЄС та політичному устрою Європи. Від початку повномасштабного вторгнення Росії Центр здійснює регулярний аналіз соціально-економічних та гуманітарних наслідків російської агресії для українського суспільства.

Аналізуючи збройне протистояння України і Росії, більшість дослідників вказують на *цивілізаційний характер війни між Росією і Україною*. В цьому плані цікавою є стаття доктора історичних наук Л. Залізняка (2017), в якій він обґрунтовує протилежні цивілізаційні шляхи розвитку України – демократичний, проєвропейський, та Росії – імперський, євроазійський. Україна, історія якої сягає в глибину до 9 століття, протягом середньовіччя та модерних часів генетично, соціально-економічно, культурно і ментально була тісно пов'язана з Європою. Формування Московського царства розпочалося у 12 столітті, причому більшість російських істориків та сучасних геополітиків, передусім представників євразійства, вважають його прямим результатом і спадкоємцем загарбницької політики імперії Чингізидів.

Про цивілізаційне протистояння України і Росії мова йде також в підготовленій в Інституті всесвітньої історії НАН України монографії щодо цивілізаційної суб'єктності України (Пирожков & Хамітов, 2020), де здійснено аналіз становлення цивілізаційної сутності України. Відзначається, що поширення в Україні ідеї та практики християнського гуманізму робить її значно ближчою до країн Європи та США. Нав'язана Росією гібридна війна характеризується як цивілізаційне глобальне протистояння.

Після повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року Росії в Україну кількість публікацій з аналізом воєнних дій, їх наслідків та сценаріїв розвитку війни значно зросла. Аналізується низка найбільших потрясіннь, які буде мати Україна і світ внаслідок Російсько-Української війни (Панченко & Резнікова, 2022). Центром економічної стратегії (CES, 2022) здійснено дослідження діяльності та проблем вітчизняних підприємств в умовах війни. Фахівцями Інституту економіки та прогнозування НАН України здійснено аналіз наслідків війни для промисловості (Дайнеко та ін., 2022). Значна увага приділяється аналізу демографічних проблем України в умовах війни (Мірошніченко, 2022). Разом з аналізом проблем і втрат розглядаються можливі шляхи відродження України (Степанюк, 2022). Автори також долучилися до аналізу цих актуальних для України проблем (Антонюк, 2022), тому підготовлена стаття є продовженням досліджень причин і наслідків війни в Україні.

Методи дослідження та його інформаційна база. В ході дослідження застосована загальнонаукова методологія теоретичного аналізу та наукового обґрунтування, формально-логічний та історичний підходи, методи порівняння, систематизації, узагальнення. Інформаційною базою стали опубліковані результати досліджень зарубіжних та українських фахівців з проблематики війни і людського розвитку, інформаційні ресурси Кабінету Міністрів та офісу Президента України, міжнародних організацій, Інтернет-ресурси.

Результати та їх обговорення.

Історичні та ідеологічні витoki війни Росії з Україною в рамках геополітичної конфронтації. Причин нинішньої війни сягають своїм корінням у глибини непростой історії існування двох сусідніх народів. У 1654 році для захисту від зовнішніх ворогів Українська козацька держава на чолі з Богданом Хмельницьким уклала політичну угоду з Московським царством щодо підтримки на міжнародній

арені. Угода передбачала, що Москва не мала втручатися у внутрішні справи козацької держави. Однак, попавши у сферу впливу Московії та внаслідок її імперської колоніальної політики, українці поступово втрачали свій державний устрій та незалежність. Під тривалим трьохсотрічним московським пануванням складається проект України як Малоросії – ідея бездержавного існування великого народу, позбавленого політичного статусу і самостійного виходу у світову систему комунікацій і взаємодій (Парахонський & Яворська, 2019, стор. 329). В період існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) Україна хоч і мала державний статус радянської республіки, однак не мала ні політичної, ні економічної незалежності, а її національно-культурна ідентичність неухильно деградувала внаслідок приниження всього українського та активного поширення російської мови і культури. На протязі усього цього періоду український народ різними засобами (зі зброєю в руках і мирними протестами) боровся за свою національну незалежність. Проголошення незалежності України в 1991 році було результатом тривалої боротьби українського народу за свою свободу і самовизначення.

Нинішня війна є наслідком вікових політичних, стратегічних і ментально-культурних розбіжностей України і Росії. Вона несе колосальні руйнування національного багатства, економічного та людського потенціалу обох країн та є важким тягарем для економіки багатьох країн світу. Аналіз механізму виникнення цього воєнного протистояння здійснюється багатьма українськими дослідниками, однак потребує всебічних підходів. Ми пропонуємо розглянути його з позиції механізму розгортання глобальних суперечностей у трактовці Т. Дейнеки (2017), де автором обґрунтовується послідовність стадій їх відтворювального циклу (рис. 1).

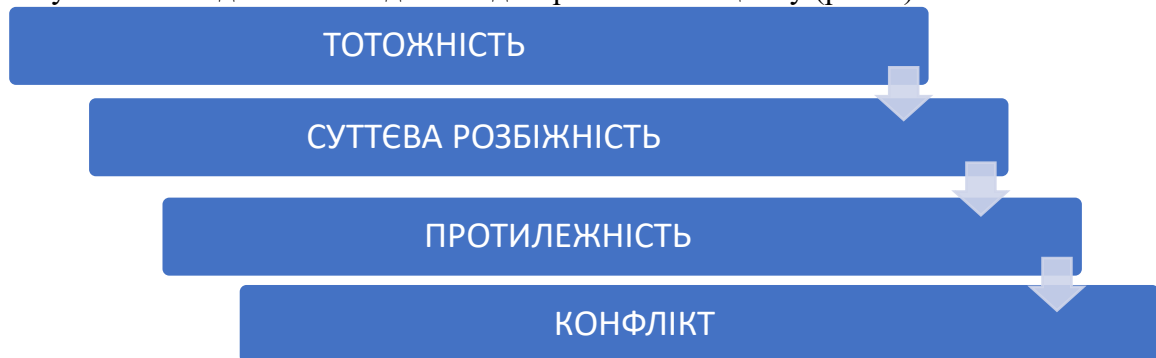

Рисунок 1. Етапи і послідовність розвитку глобальних суперечностей

У наведену схему, на наш погляд, цілком вміщується процес розгортання глобальних цивілізаційних суперечностей між Україною та Росією упродовж останнього століття. *На стадії «тотожності»* обидві країни перебували за часів Радянського Союзу, сформованого переважно насильницьким шляхом, де Україна була невід’ємною частиною цього державного утворення. Характерними рисами цього етапу розвитку були:

- Жорстке централізоване управління усіма політичними, економічними, соціокультурними процесами в державі.
- Економіка функціонувала як єдиний народно-господарський комплекс з переважаючими внутрішніми господарськими зв’язками. Економіка України була повністю інтегрована в господарський комплекс СРСР.
- Панувала єдина партійна система, яка не допускала будь якої опозиції. Єдиний інформаційний простір з жорсткою цензурою нав’язував єдину ідеологію, світоглядні засади та цінності, в якій права людини і свобода вибору лише

декларувалися, однак ніяк не захищалися, а демократичні засади Заходу постійно спотворювалися та критикувалися.

- Будь які ідеї незалежності України, які існували упродовж всього радянського періоду, та боротьба щодо її досягнення переслідувалися, жорстоко придушувалися та приховувалися. Слід відзначити, що боротьба за незалежність України в цей період здійснювалася в різних формах: збройна боротьба окремих груп упродовж 1920-1950-х років; дисидентська діяльність тривала упродовж 1960-1980-х років. Однак усі види спротиву жорстоко придушувалися, приховувалися і замовчувалися.

Єдина партійна ідеологія та соціально-економічна політика формували видимість повної тотожності економіки й соціуму «братських» українських та російських народів. Обґрунтовувалася концепція нової історичної спільності людей - «радянський народ», в якій нівелювалися будь які прояви національної ідентичності.

Стадія «суттєві розбіжності» виникла після розвалу СРСР та проголошення незалежності України в 1991 році. Український і російський народи та їхня влада обрали різні вектори розвитку. *В Україні обрали напрям європейської орієнтації з її цінностями свободи, демократії, правами людини*, що проявилось у підписанні Угоди про партнерство та співробітництво з Європейським Союзом (ЄС) ще у 1994 році. В країні почалися демократичні перетворення, що проявилось у вільних виборах та свободі слова. У 1994 р. більше 55%, а в 2000 р. 68% опитуваних вважали, що люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди. Вступ до Європейського Союзу у 2000 році підтримувало 56% населення (Соціологічний моніторинг, 2010). Імператив свободи і прав людини був для більшості українців орієнтиром подальшої суспільної трансформації. На початку 2000-х розпочалася активна співпраця з багатьма європейськими державами та структурами ЄС у різних сферах життя.

Російське керівництво та народ обрали вектор власного шляху розвитку на основі автократії та поступового відмежування від європейських цінностей при посиленні ностальгії за радянським минулим. Згідно соціологічного опитування недержавної незалежної дослідницької організації суспільної думки «Левада-центр», у 2000 році 75% росіян жалкували за Радянським Союзом. Як відзначає відомий вітчизняний історик Ярослав Грицак (2022): «Ще до приходу Путіна до влади в 2000 році опитування громадської думки в Росії показали, що більшість росіян були готові обміняти свободу на порядок, були відкрито ворожі Заходу і мріяли про сильну руку, насамперед про військову силу, яку б поважав та боявся світ». З приходом до влади Путіна у засобах масової інформації та художній літературі почалося відродження і пропаганда імперської політики та реставрація ідей сталінізму.

Ідеологічною доктриною такого напрямку суспільного розвитку була концепція *євразійства*, яка сформувалася ще в 1920-х роках в середовищі російських емігрантів і обґрунтовувала власний особливий шлях розвитку Росії, протилежний Заходу (Павленко, 2009). Євразійці виступали за відмову від європейської інтеграції Росії на користь інтеграції з центральноазіатськими країнами, з якими вона має більше спільного. Ця концепція у ХХ столітті мала багато прихильників, а в сучасній Росії вона стала однією з найпоширеніших ідеологій російського націоналізму ХХІ століття та головною геополітичною доктриною путінського режиму, спрямованого на відродження величі Російської імперії. Основні ідеї доктрини викладено в книзі основного ідеолога російського імперіалізму О. Дугіна «Основи геополітики: Геополітичне майбутнє Росії» (1997 р.), де обґрунтовується територіальна експансія Росії. Книга мала великий вплив на російських політиків і суспільство, вона вважається

підручником з геополітики у багатьох російських навчальних закладах. В ній підкреслюється, що російський народ немислимий без Імперії, а Євразійська імперія має бути побудована шляхом анексій та союзів за фундаментальним принципом спільного ворога та відмовою від атлантизму і ліберальних цінностей (Дугін, 2000).

Стадія «протилежність» остаточно сформувалась при проголошенні Україною євроінтеграційного курсу та намірів вступу до НАТО. У Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 року інтеграцію до ЄС визначено як стратегічну мету України з перспективою набуття членства в Європейському Союзі. Цим Україна остаточно визначила свій цивілізаційний вибір та почала активну підготовку до втілення його в життя шляхом підписання Угоди з ЄС. Саме призупинення в 2013 році процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС спричинили масові протести населення на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України та демократичних перетворень в країні.

Паралельно ідеологи Росії все більше націлювалися на геополітичне протистояння між Росією та Заходом та реалізації проекту «Велика Євразія», в рамках якого планується перетворення Росії на світову імперію шляхом поступового повернення втрачених територій. Анексія має в першу чергу стосуватися країн, які були в минулому радянськими республіками, що підтвердили Дагестанська війна, перша та друга Чеченські війни, війна в Грузії 2008 року, які передували вторгненню в Україну. При цьому стосовно України позиція є особливою, що було визначено ще А. Дугіним – Україна повинна бути анексованою Росією, оскільки, на його думку, вона як держава не має геополітичного чи загальнолюдського значення: «Україна як держава не має ніякого геополітичного сенсу. У неї немає ані особливого культурного надбання, універсального значення, ані географічної унікальності, ані етнічної винятковості. ...Україна як самостійна держава з якимось територіальними амбіціями являє собою величезну небезпеку для всієї Євразії, і без вирішення української проблеми взагалі говорити про континентальну геополітику не має сенсу» (Дугін, 2000, с. 217, 119). Саме ця теза в подальшому підтримується політичним керівництвом Росії, що викладено в публікаціях Путіна і Медведєва. Для виконання цієї «місії» Росія використовує імперську стратегію і тактику - накопичує арсенали зброї масового знищення та формує військовий потенціал для зовнішньої агресії. Л. Залізник (2017, стор.10) відзначає: «Московське царство з часів свого виникнення в лоні Золотої Орди базувалося на азійському способі виробництва, який зумовлював імперський устрій Росії до наших часів. А імперії - це надцентралізовані, милітаризовані держави, що живуть коштом загарбаних провінцій... імперський устрій Росії - джерело постійної загрози для її сусідів (в тому числі для України), оскільки імперія не може не воювати».

Стадія «конфлікт» розпочалася саме в період активних вимог народу щодо демократичних перетворень в країні, вступу України до ЄС, підтримки євроатлантичного курсу. Росія в 2014 році здійснила анексію Криму та окупацію частини Донецької і Луганської областей. Це було лише початком збройного конфлікту, який вилився у гібридну війну, що тривала вісім років до повного військового вторгнення Росії в Україну. Всі спроби вирішення даного нав'язаного Росією Україні конфлікту дипломатичним шляхом не мали успіху. Гібридна війна значно ослабила українську економіку, однак не відвернула від євроінтеграційного шляху розвитку. У 2014 році була підписана Угода про асоціацію України з ЄС, розпочалася активна співпраця з країнами-членами ЄС у різних сферах діяльності.

Політичним керівництвом РФ це сприймалося як ворожі для Росії дії та загроза для існування її авторитарного режиму. «Росія вбачає в Україні глибинно споріднену із

собою частину євразійської цивілізаційної спільноти та категорично не бажає відпускати її в західноєвропейський і, тим більше, в євроатлантичний цивілізаційний простір. Цей простір сприймається Росією сьогодні вже не як партнерський чи хоча б інакший, а як чужий, більше того, ворожий, що було характерно для часів «холодної війни». Це й породжує на території України гібридну війну... Тому успішний євроінтеграційний рух України може викликати ірраціональну непередбачувану відповідь правлячої політичної еліти Росії — аж до початку нових воєнних операцій із застосуванням більш потужної зброї; і цю обставину не можна залишати поза увагою. ...агресія проти України, яка йде шляхом євроінтеграції без узгодження з Росією, буде тим більшою, чим далі Україна просунеться по цьому шляху» (Пирожков & Хамітов, 2020, с. 144-145). Це і сталося у формі повномасштабної агресії в лютому 2022 року, якій сприяла розв'язана в російському суспільстві масована антиукраїнська риторика, яка створювала інформаційне забезпечення для підтримки подальшої збройної агресії в Україні. За даними різних соціологічних опитувань, близько 80% росіян схвалювали воєнні дії в Україні та ту жорстокість, яку чинять російські війська в ході боїв та під час окупації.

Нині є багато досліджень щодо причин виникнення війн, які можуть бути обумовленими політичними чи економічними цілями, релігійними, соціально-психологічними, культурними та світоглядними розбіжностями між народами і державами. Найбільш часто загарбницькі війни велися за території та ресурси для збагачення економічного потенціалу країни-агресора. Якщо подивитися на російсько-українську війну з економічної точки зору, то вона є безглуздою, оскільки на воєнні дії витрачаються величезні кошти та руйнується економіка обох держав, які б могли успішно співпрацювати. Територія Росії (17075 тис.км²) у 28 раз більша за територію України (604 тис.км²), населення у 3,5 рази більше (відповідно 140 млн. і 41 млн. осіб). Росія володіє значно більшими природними і економічними ресурсами, вона має величезні недостатньо освоєні території, на розвиток яких могла би спрямувати свої кошти. Україна, з точки зору природних ресурсів, не є бідною, однак значно поступається Росії. Крім того, економіка України в перші роки незалежності попала в більш глибоку фінансово-економічну кризу і є значно слабшою. Так, валовий внутрішній продукт (ВВП) РФ на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС) більш ніж у 2 рази перевищує такий показник України. Війна ведеться так жорстоко, що практично знищується економічний потенціал України, тому необхідні будуть значні інвестиції для відновлення економіки. Отже, в економічному плані Росія не отримає зисків від завоювання України, а санкції зруйнують її економіку.

Єдине чого не вистачає Росії без України – це тисячолітньої історії для формування й обґрунтування своєї величі та майбутньої Євразійської імперії. Стародавнє Київське князівство формувалося ще у IX столітті, а в X столітті вже відбулося хрещення Київської Русі. Московське князівство почало формуватися у XIII столітті. Після укладання в 1654 р. Богданом Хмельницьким військово-політичного союзу Козацької держави і Московії, остання почала поневолювати і колонізувати українські землі та претендувати на історичну спадщину Київської Русі. Саме на основі колонізації території нинішньої України та привласнення її історії виникла назва Російської імперії, яка стала вести свій літопис від започаткування Київського князівства. Проголошена Україною незалежність та вихід із складу СРСР, спадкоємцем якого стала РФ, підриває легітимність тисячолітньої історії Росії, чого вона не може допустити. На думку багатьох дослідників, саме це є причиною нинішньої російсько-

української війни. Аналізуючи приводи і причини війни, народний депутат України, Руслан Сидорович (2022) робить висновок: «Очевидно, що НАТО, євроінтеграція, міфічні нацики в українській владі є лише приводами для сьогодишньої агресії Росії. Глобальною причиною є неприпустимість для метрополії втрати контролю над ключовими для імперії територіями. Україна для московської ментальності є не лише ключовою, а й сакральною, а Україна і українськість завжди сприймалися загрозою для російської держави, що підтверджується багатовіковою боротьбою з українською культурою». Такої ж думки притримуються чимало західних дослідників, наприклад Пітер Дікінсон: «Протягом століть російські режими, які змінювали один одного, безжально пригнічували прагнення України до незалежності, проводячи хвилю за хвилею русифікації. Покоління українців були позбавлені свого минулого, їм заборонили використовувати рідну мову. Піку було досягнуто на початку 1930-х років, коли мільйони людей померли від голоду через Голодомор — геноцид, улаштований радянським диктатором Йосипом Сталіним для викорінення української національної ідентичності в її глибинних сільських районах. Хоча Україна офіційно здобула незалежність у 1991 році, Росія так і не змирилася з цим поділом. Натомість Москва прагнула міцно утримати незалежну Україну в орбіті Кремля та розглядала спроби України розпочати демократичне європейське майбутнє як екзистенційну загрозу авторитарній Росії, якій необхідно запобігти практично за будь-яку ціну... Він проголосив Україну невід'ємною частиною власної історії, культури та духовного простору Росії, водночас засудивши нинішню українську державу як нелегітимну «анти російську», з якою більше не можна миритися» (Пітер Дікінсон, 2022).

Розпочинаючи цю війну, РФ не передбачала, що буде масовий і сильний супротив зі сторони української держави. І саме він розвінчує міф про однаковість українського і російського народів та показує наскільки різними є їхні моральні й світоглядні устої. Мета, засоби і хід воєнних дій показують, що відбувається війна цивілізацій: з боку України - цивілізації, побудованої на засадах вільної демократії, свободи та поваги до людських цінностей; з боку Росії - цивілізації на засадах авторитаризму та агресивного імперського шовінізму, що придушує свободу та ігнорує права і норми людського життя. Розв'язана Росією військова агресія загрожує існуванню української держави і нації, наносить величезні руйнування економічному та людському потенціалу України. Вона також несе величезні ризики для всього світу: загрожує демократичному устрою і стабільному розвитку; втягує у збройний конфлікт все більше країн; стимулює зростання воєнних витрат та скорочення соціальних видатків; загострює проблему продовольчого забезпечення багатьох країн; стимулює масову міграцію. Разом з тим, під впливом війни відбуваються певні процеси, які створюють нові можливості для позитивних змін в Україні. За висловом директор Інституту соціології НАН України Євгена Головахи (2022) - *кожна трагедія несе в собі паростки змін*.

Наслідки війни для людського розвитку України. Війна, як квінтесенція насильства, призводять до незворотних втрат населення та людського потенціалу країни, на території якої відбуваються воєнні дії. Вона руйнує житлову, комунальну і соціальну інфраструктуру, яка є необхідною умовою життєдіяльності людини. Руйнування економіки знижує можливості зайнятості і отримання доходів, що поширює бідність. Найбільш негативні соціальні наслідки війни – це втрати людського потенціалу країни внаслідок масових вбивств цивільного населення та міграції. Жажливі людські втрати України були безпосередньою метою розв'язаної Росією війни, про що прямо говорилося у статті Т. Сергєйцева «Що Росія має зробити з Україною?».

опублікованій державним агентством Росії «РИА Новости» 3 квітня 2022 року. Як зазначив відомий американський історик Тімоті Снайдер (2022), Росія опублікувала чітку програму щодо повного винищення української нації як такої. Мають місце значні втрати людського потенціалу України:

1) втрати військових в ході бойових дій від убивств та поранень. Президент України нещодавно заявив, що внаслідок боїв щодня гине близько 50 воїнів, однак раніше називалася цифра 60-100 загиблих та 500 осіб, що отримують поранення. Також, головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний повідомив, що на війні з Росією загинуло близько 9 тисяч українських військових. Оскільки війна триває, ці дані є не остаточними. Слід відзначити, що гинуть молоді люди, висококваліфіковані та патріотично налаштовані, що погіршує структуру та якість людського потенціалу країни (*Зеленський повідомив, скільки бійців ЗСУ щодня гине на фронті*, 2022) ;

2) втрати цивільного населення в ході бойових дій, під час окупації та внаслідок обстрілів населених пунктів і цивільних об'єктів. За даними Міністерства внутрішніх справ України, офіційно зафіксовано, що з початку повномасштабного вторгнення Росії станом на 2 вересня від обстрілів окупантів в Україні загинуло не менше семи тисяч цивільних, ще 5,5 тисячі отримали поранення (*У МВС назвали кількість загиблих цивільних з початку війни*, 2022). Однак, це далеко не повна статистика, оскільки відсутні повні дані про кількість людських втрат у багатьох захоплених містах і на територіях, де здійснювався геноцид проти мирних мешканців. Їх звільнення відкриває масові вбивства людей. Тому фактичні втрати у 2-3 рази є більшими. ЗМІ майже щодня оприлюднюють дані про смерті десятків мирних мешканців. При цьому гине майбутнє держави – діти. За даними Офісу генерального прокурора України (2022) станом на кінець вересня 2022 року загинуло 395 дитини та 776 поранено. За нашими попередніми розрахунками, Україна щодня внаслідок смертності від бойових дій втрачає до 200 осіб населення, а з урахуванням поранених масштаби щоденних жертв війни у середньому зростають до 700 осіб (Антонюк, 2022);

3) підвищення смертності внаслідок поранень, загострення хронічних захворювань, стресів. Вона зростає в умовах кризи системи охорони здоров'я та проблем з наданням медичної допомоги через воєнні дії. За інформацією ВООЗ, озвученою ще в травні, щонайменше 3 тисячі людей померли в Україні з моменту повномасштабного вторгнення Росії, оскільки вони не змогли отримати доступу до лікування хронічних захворювань. ВООЗ також прогнозував зростання захворюваності на туберкульоз та ВІЛ (*Війна в Україні: експерти очікують зростання рівня захворюваності на ВІЛ та туберкульоз*, 2022);

4) одним із найбільших каналів втрати людського потенціалу України є вимушена міграція до інших країн, які розгорнули широкі програми тимчасового захисту біженців з України. З початку війни з України до країн ЄС виїхали понад вісім мільйонів українців, більшість із них уже повернулася додому. Експерти європейського аналітичного центру Bruegel відзначають, що на кінець вересня в країнах ЄС зареєструвалися майже 4 млн. українців. Із них більшість має гарну освіту: 90 % молоді - закінчену середню шкільну освіту, а 49 % опитаних - вищу освіту. Експерти вважають, що більшість українських біженців не повернуться в Україну після завершення війни. Повернення стримуватиме зруйнована економіка, ймовірно затяжний конфлікт і невизначеність (Власенко, 2022).

5) примусова депортація українців до Росії. За підрахунками ООН, станом на середину серпня 2022 р. понад три мільйони громадян України були вивезені добровільно чи примусово на територію Росії з окупованих територій. Українців

змушують проходити фільтрацію, табори для біженців, більшість із них депортують в ізольовані та депресивні регіони Сибіру та Далекого Сходу (*Росія примусово депортувала на свою територію понад 2,5 мільйона українців, 2022*). За різними оцінками, депортовано більше 200 тисяч українських дітей.

Всі ці чинники спричиняють величезні демографічні втрати, які вже зараз кваліфікуються зарубіжними дослідниками як демографічна катастрофа. В дослідженні демографічної ситуації України, профінансованому Радою ЄС, зроблено висновок, що населення України може скоротитися на 24-33% залежно від тривалості війни (Гузман, 2022). При цьому не в кращий бік змінюється структура населення, що позначається на генофонді нації. Відомий український історик Ярослав Грицак (2021), досліджуючи війни та боротьбу за незалежність на теренах України, відзначає: « Відбувався "дарвінівський добір навпаки": від репресій і на фронті найперше гинули найактивніші, найчесніші, найінтелігентніші, найпрацьовитіші. Виживали пристосованці, які не виявляли активної позиції, були соціально апатичними».

Чи ж має ця кривава війна хоч якісь позитивні моменти для людського розвитку України? Багато науковців, політиків і громадських діячів вважають, що війна змінила український народ, сформувала нові якості людського потенціалу, які є важливими для повоєнного відновлення і розвитку України. До найбільш вагомих позитивних змін слід віднести такі:

остаточна історична самоідентифікація українського суспільства як окремого від Росії народу. Соціологічні дослідження показують, що зараз 98% опитаних мешканців України ідентифікують себе, як громадяни України, а рік тому таких було 75%. Відбувається масова відмова від радянської ідентичності та сепарація від росіян - 91% не підтримують тезу, що українці та росіяни є одним народом (Мічагова, 2022). Війна активізувала процес формування політичної нації України, яка усвідомлює свою належність до цієї держави та бере на себе відповідальності за долю країни;

подолання комплексу меншовартості українців, який сформувався трьохсотлітньої колонізації України Росією та постійного зверхнього і принизливого ставлення до всього українського. Мужність, хоробрість та майстерність збройних сил України, їх моральні якості, успіхи керівництва на воєнному та дипломатичному фронтах показали, що українці мають багато переваг, їм є чим пишатися. Появилася повага до своєї країни, гордість за неї та віра в її подальший успішний розвиток;

трансформація суспільства в сторону більшої соціальної згуртованості, консолідація для подолання жахливих викликів війни. Це проявляється у діяльності волонтерів, широкій допомозі населення ЗСУ і постраждалим від війни, в об'єднанні політичних сил, у більш узгодженій роботі парламенту та інших гілок влади, у суттєвому підвищенні рівня довіри до всіх державних і громадянських інституцій. При цьому відбувається посилення горизонтальних взаємовідносин і стирання міжрегіональних відмінностей, що важливо для України, де завжди протиставлявся Схід і Захід;

підвищення рівня знань, кваліфікації та креативності населення, чому сприяють: навчання ЗСУ з опанування високотехнологічної зброї та інших технічних засобів; навчання за кордоном школярів і студентів, що сприяє інтеграції в європейську систему освіти та підвищенню якості знань; вивчення іноземної мови вимушеними мігрантами; зростання винахідницької активності для вирішення різноманітних потреб військових і населення в умовах дефіциту ресурсів;

реальне наближення України до Європи. Цьому сприяє не лише те, що в червні 2022 року Україна офіційно отримала статус кандидата на вступ в ЄС, але й вимушена

міграція. Українські мігранти мають змогу на практиці опанувати норми європейського життя, трудової діяльності, культури, суспільної взаємодії. Вивчення європейських мов та налагодження побутових і професійних контактів сприятиме співпраці у сфері бізнесу, освіти, культури. Здобуті в ЄС знання, навички, норми соціальної поведінки сприятимуть європейській трансформації українського суспільства.

Висновки. Розв'язана Росією війна в Україні має глобальний цивілізаційний характер і загрожує демократичним цінностям світу та міжнародній стабільності. Вона несе величезні руйнування економіці України та спричиняє втрати людського потенціалу України внаслідок: втрат військових в ході бойових дій від убивств та поранень; втрат цивільного населення в ході бойових дій, під час окупації та внаслідок обстрілів населених пунктів і цивільних об'єктів; підвищення смертності від поранень, загострення хронічних захворювань, стресів і неможливості своєчасної медичної допомоги; вимушеної міграції біженців від війни до інших країн та можливого їх неповернення в Україну після завершення війни; примусової депортації українців до Росії. Внаслідок цих втрат населення України може скоротитися на 20-30%.

В той же час війна змінює українське суспільство, що створює нові можливості для позитивних трансформацій у післявоєнному розвитку. Чи будуть використані ці можливості - залежить від зрілості держави та громадянського суспільства, обраної стратегії відбудови країни, ефективності державного управління повоєнним розвитком. Важливим у повоєнному розвитку є формування та реалізація ефективної стратегії повоєнного відновлення на основі використання *фундаментальних факторів розвитку, в основі яких лежить людський капітал*: розвиток підприємницької та творчої активності населення; підвищення якості освіти для формування людського капіталу; розвиток науки для отримання власних інноваційних продуктів і технологій та їх провадження у виробництво; забезпечення усіх секторів економіки висококваліфікованими кадрами, необхідними для модернізації та зростання. Важливим є залучення усіх верств українського суспільства в процеси повоєнного відновлення; збереження консолідації і громадянської активності суспільства, повернення максимальної кількості вимушених мігрантів із-за кордону; створення сприятливих умов для демографічного розвитку та відновлення людського потенціалу України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. World Economic Forum (2017). The Global Risks Report 2017. <https://www.weforum.org/reports/the-global-risks-report-2017/>
2. World Economic Forum (2022). The Global Risks Report 2022. <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022/>
3. Горбулін, П. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Національний інститут стратегічних досліджень.
4. Парахонський Б. О. & Яворська Г. М. (2019). *Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл*. Національний інститут стратегічних досліджень.
5. *Гібридна війна проти України: історія, інструменти, технології*. (2020). Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. А. Тимірязєва. <https://library.vn.ua/news-and-events/novini/gibridna-vijna-proti-ukraini>
6. Центр Разумкова (2016). «Гібридна» війна Росії – виклик і загроза для Європи. https://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2016_12_14/GIBRID-WAR-FINAL-1-1.pdf

7. Залізник Л.(2017). Україна та Росія: війна цивілізацій. *УНІВЕРСУМ*, 3-4, 4-11. http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12954/Zaliznyak_Ukrayina_ta_Rosiy_a_viyuna.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. Пирожков С. І. & Хамітов Н. В. (2020). Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Науково-виробниче підприємство «Видавництво “Наукова думка” НАН України».
9. Панченко В. & Резнікова Н. (2022, 1 червня). Війна в Україні як тригер потрясінь, що змінять світ: аналіз звіту McKinsey. *Industry4ukraine*. <https://www.industry4ukraine.net/publications/vijna-na-ukrayini-yak-tryger-potryasin/>
10. Центр економічної стратегії (2022, 15 червня). Економіка України під час війни у червні: пошук нового балансу. <https://ces.org.ua/economy-in-war-times-june/>
11. Дейнеко Л.В., Кушніренко О.М., Ципліцька О.О. & Гахович Н.Г. (2022). Наслідки повномасштабної воєнної агресії РФ для української промисловості. *Економіка України*, 5, 03—25. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.05.003>
12. Мірошниченко Б. (2022, 24 червня). Камінний хрест на демографії. Скільки людей втратить Україна та як зупинити міграцію? *Економічна правда*. <https://www.epravda.com.ua/rus/publications/2022/06/24/688509/>
13. Степанюк Є. (2022, 15 березня). When the war is over: необхідні кроки з економічного відновлення України. https://lb.ua/blog/ievhen_stepaniuk/509330_when_war_over_neobhidni_kroki_z.html
14. Антонюк В.П. (2022). Втрати людського капіталу внаслідок війни як загроза повоєнній модернізації економіки України. *Економіка України*. 8, 20—33. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.08.020>
15. Дейнека Т.А. (2017) Виклики, суперечності та ризики сучасної глобальної економіки. *Проблеми економіки*, 2, с. 19-25. https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2017-2_0-pages-19_25.pdf
16. Соціологічний моніторинг (2010). *Українське суспільство 1992-2010*. https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/smonit_2010.pdf
17. Грицак Я. (2022, 10 квітня) Колективний Путін російського народу. Що з ним робити? *Новое время*. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/viyuna-rosiji-u-chomu-fenomen-putinata-rosiji-gricak-ostanni-novini-50231121.html>
18. Павленко Ю. В. (2009). Євразійської історико-культурної спільності Концепція. *Енциклопедія Сучасної України: електронна версія*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=17342
19. Дугин А.(2000). Основы геополитики. *АРКТОГЕЯ-центр*. <https://readli.net/osnovyi-geopolitiki/>
20. Сидорович Руслан.(2022, 30 травня). Про надумані приводи і справжні причини війни. *ZAXID.NET*. https://zaxid.net/pro_nadumani_privodi_i_spravzhni_prichini_viyni_n1543648
21. Пітер Дікінсон. (2022, 10 вересня). Останній розділ. Що варто зрозуміти про мету Путіна та війну Росії. *Новое время*. <https://nv.ua/ukr/opinion/plan-putina-ochevidniy-piter-dikinson-pro-te-chogo-dobivayetsya-kreml-ostanni-novini-50268980.html>
22. Головаха Є. (2022, 26 вересня). Українці навчилися себе поважати, це неймовірно важливе відчуття. *Центр політичного консалтингу*. <https://cpc.com.ua/articles/evgen-golovakha-ukrainci-navchilisya-sebe-povazhati-ce-neymovirno-vazhlive-vidchuttya>
23. Тімоті Снайдер. (2022, 11 квітня). Російський посібник з геноциду. *Новое время*. <https://nv.ua/ukr/opinion/viyuna-v-ukrajini-timoti-snyder-pro-te-u-chomu-ziznalasya-rosiyya-novosti-novin-ukrajini-50232752.html>

24. Зеленський повідомив, скільки бійців ЗСУ щодня гине на фронті. (2022, 23 вересня). *Слово і діло. Аналітичний портал.* <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/23/novyna/polityka/zelenskyj-povidomyv-skilky-bijziv-zsu-shhodnya-hyne-fronti>
25. У МВС назвали кількість загиблих цивільних з початку війни. (2022, 2 вересня). *Слово і діло. Аналітичний портал.* <https://www.slovoidilo.ua/2022/09/02/novyna/bezpeka/mvs-nazvaly-kilkist-zahyblyh-syvilnyh-rochatku-vijny>
26. Офіс Генерального прокурора. (2022). <https://www.gp.gov.ua/>
27. Війна в Україні: експерти очікують зростання рівня захворюваності на ВІЛ та туберкульоз. (2022, 6 червня). *Слово і діло. Аналітичний портал.* <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/06/novyna/suspilstvo/vijna-ukrayini-eksperty-ochikuyut-zrostannya-rivnya-zahvoryuvanosti-vil-ta-tuberkuloz>
28. Власенко В. (2022, 28 вересня). Чи повернуться українські біженці додому після війни? *Кореспондент.* <https://ua.korrespondent.net/ukraine/4520417-chy-povernutsia-ukrainski-bizhentsi-dodomu-pislia-viiny>
29. Росія примусово депортувала на свою територію понад 2,5 мільйона українців, – Україна в ООН. (2022, 8 вересня). *24 канал.* https://24tv.ua/rosiya-primusovo-vivezla-ukrayintsiv-skilki-ukrayintsiv-deportovali_n2153147
30. Гузман Х.М. (2022, 28 червня). Демографічна трагедія України: другий голодомор? *Економічна правда.* <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/28/688487/>
31. Грицак Я. (2021, 16 листопада) Одна велика Тридцятилітня війна ХХ століття. *Історична правда.* <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/11/16/160496>
32. Мігачова О. (2022, 12 липня). Як змінилось українське суспільство. *УКРІНФОРМ.* <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3527305-ak-vijna-zminue-ukrainske-suspilstvo.html>